

דברים אחדים.

לא מכבר הופיע לאור ספרי הראשון "צפנת פענח על הלכות גירושין", ות"ל שהתקבל באהבה והערכה אצל מרגן ורבנן ותלמידיהם, ורבים וטובים טרחו וכתבו אלי להודות ולגמור עליו את ההלל כו' וכו', ואכן ספר נפלא ומגלה צפונות ונפלאות בתורה הוא, כמ"ש רבינו בשו"ת צפ"ו סי' קנ"ב: "והנה אי"ה בזה החורף אתן בדפוס חיבורי הגדול הנקרא בשם צפנת פענח, שם ת"ל יתראו נפלאות מתורת ה' ויתבררו כל הספיקות".

חמרא למריה – רבינו הגאון, וטיבותא לשקיה – אני הקטן, שביגיעה רבה התמסרתי לדלות ולהשקות מתורת רבינו לאנשים כערכי. ואם זכיתי שדברי הגאון הצפונים והנסתרים ירדו מעולם הסוד לעולם הישיבות – והיה זה שכרי.

אינני מתיימר לומר שעמדתי על דעת רבינו, לא רק על עומקם של דבריו אלא אף על אורכם ורוחבם, ובהרבה מקומות עדין צ"ע מה כוונתו כו', אך מ"מ יותר קל למעיין להתעמק בדברי רבינו מהספר הזה, מאשר במקור החתום. ובפרט שבכמה הלכות הבאתי עוד דעות וביאורים מראשונים ואחרונים כפי מסת הפנאי כו', ותן לחכם ויחכם עוד.

ואודה באמת למעיין שיעמידני על דיוקם והבנתם של דברים, או אף לדיוק בציון המראה מקום. מלאכה קשה שבמקדש היא למצוא ולהבין את רמזי רבינו לירושלמי, בכלל קשה להבין את הירושלמי כידוע וכמ"ש האבני נזר או"ח סי' מ"ח וז"ל: "ודברי ירושלמי אלו הם אצלי ככמה וכמה מאמרים תמוהים בירושלמי אשר לא נדע מוצאם ומובאם. וכבר כתב בתשו' הרשב"א שלא נוכל להביא ראיה מירושלמי במקום שלא נדע לפרש כל הסוגיא. הנה שגם הראשונים לא ידעו לפרש הירושלמי בכל מקום: עכ"ל. ובפרט רבינו הגאון שלא שת לבו כלל למפרשי הירושלמי כמ"ש בהרבה מקומות בספריו: "אצלי ת"ל יש לי מאד הרבה ביאורים על הירושלמי, אך הדברים יכול להיות שבכל מקום אני מפרש שלא כהמפרשים, כי אין דרכי לראותם". אני לומד בירושלמי בלא ביאור, וכשמזדמן פעם אחת לראות בהפירוש, אני רואה שהם הולכים חוץ למחוגה" (שו"ת צ"פ החדשות מכתב כ"ג וכו"ה). ועוד.

כך שיתכן שתימצא טעות באיזהו מקומן במ"מ שמציין רבינו לירושלמי, בפרט כשאומר סתם "ירושלמי פ"ז דשבת ע"ש", מבלי להביא איזו מילת מפתח. או שגיתי בהבנת הירושלמי כפי כוונת רבינו הגאון כו' והשם הטוב יכפר בעד.

אך כדי לצמצם טעויות כאלו השתדלתי ככל יכולתי לחפש בכל ספרי רבינו בצ"פ במהדורא תניינא ובהשמטות ובשו"ת כו', מקומות אחרים בהם הביא והסביר את כוונתו, כי כן דרכו של רבינו לחזור כ"פ על מה שכתב במ"א, ולפעמים ביתר ביאור כו', כי דבריו עניים במקום אחד ועשירים במקום אחר, וכדי להבין חדושי הבאתי הרבה פעמים בענין אחד מספר קטעים מספריו, שבהם הוא שונה ומשלש עיקרי חידושו, ובהוספת ציון או רמז שלפעמים מילה אחת עוזרת הרבה והדברים מתבררים ומתלבנים כידוע לרגיל בתורת רבינו.

מבנה הספר -

כמו בספרי הראשון גם בספר זה הובאו דברי רבינו באותיות גדולות, ופענוחם והמראה מקומות באותיות קטנות יותר.

בכל מקום שהעתקתי הגמרא, כל מה שסגרתי בסוגריים מרובעות – הם דברי רש"י.

אחד היסודות של רבינו בגדרי מלאכות שבת, שיש ג' מינין:

א) - "גדר אב, רק לא חשבינן אותו", "גדר אב רק לא מהני דמשכן". מלאכות שהן מעין אותו אב, כגון אופה ומבשל ומטגן. או נוטע וזורע קוצר ותולש כו'. שאף שהן אב מלאכה, הן לא נחשבות אב בפני עצמן כיון שלא היו במשכן.

ב) - "צורך הדבר ולא עצם".

הגסה וסחיטת בגד, לדעת הרמב"ם אינן מלאכות בעצם, אינן אב מלאכה בפני עצמן, אלא רק מצרכי האב מלאכה. "ובירושלמי בזה גבי סוחט וגבי קוצר ליפות ע"ש (ראה לקמן) – מ"מ הרי קצר והרי

סחט, וזה תליא אי סחיטה הוא רק חלק מכיבוס או מלאכה בפני עצמה, ויש בזה מחלוקת כו' והרבה יש להאריך בזה (שו"ת צפ"ו סי' ר"א).
כלומר, המגיס בקדרה העומדת על האש, ההגסה איננה אב בעצם אלא רק צורך הדבר. כמ"ש הרמב"ם פ"ט הי"א:
והסוחט את הבגד עד שיוציא המים שבו הרי זה מכבס וחייב, שהסחיטה מצרכי כיבוס היא כמו שההגסה מצרכי הבשול.
וכן בפ"י ה"ט: והמותח חוט של תפירה בשבת חייב מפני שהוא מצרכי התפירה.

ג' תולדה.

אף למאן דמחייב במלאכה שאינה צריכה לגופה, זה רק באב מלאכה, אבל העושה תולדה, אם אינו צריך לגופה לא הוא מלאכה כלל.

(עי' ישועות מלכו מ"ש שכן היא דעת הר"ן וכ"כ בשו"ת הר צבי ט"ל הרים מלאכת גוזז וז"ל: שמדברי הר"ן (פי"ד דשבת) בדין מסוכרייתא דנזייתא מוכח שגם להרמב"ם אין חייב במלאכה שאצל"ג רק באב אבל בתולדה לכו"ע משאצ"ל פטור משום דלא ילפינן לה מהאב ולא תולדה היא, שכתב שם וז"ל: אלא שעדיין קשה דזה סחיטה זו אינה אב מלאכה אלא תולדה כעין מפרק שהוא תולדה דדש ובודאי לא דמי לדש אלא היכא שהוא צריך למשקה שנסחט ממנה שהיכא שא"צ לה לא דמי לדש כלל וכו'. עכ"ל.)

רבינו מציין לירושלמי פ"ז דשבת הלכה ב': קצר לייפות את הקרקע מהו שיהא חייב משום קוצר ומשום מייפה את הקרקע כו', ברם כרבנן - מכל מקום הרי חרש מכל מקום הרי קצר (לדעת רבנן שמלאכה שאינה צריכה לגופה - חייב - חייב גם משום קוצר וגם משום חורש, כי מ"מ הרי חרש והרי קצר).
וכן: דג שסחטו אם לגופו הרי זה פטור אם להוציא ציר (שהוא צריך את הציר) - חייב. ברם כרבנן - מ"מ הרי סחט מכל מקום הרי הוציא ציר.

כל זה באב מלאכה, חורש, קוצר חיטים כו', אבל הזומר כדי שהעץ יצמח טוב, אם צריך את העצים חייב גם משום קוצר, שקצירת עצים תולדה של קציר חטים. אם אינו צריך לעצים פטור משום קוצר, ואמאי לא אמרינן "מ"מ הרי קצר".

מבאר רבינו (את דברי התוס') - שבתולדה הדין הוא שאם אין לה גדרי המלאכה בפני עצמה, דהיינו שהוא צריך למלאכה ובשיעור הראוי לתולדה בפני עצמה (ואינה תלויה בשיעור של האב, כדלקמן) - אינה מלאכה כלל.

"אך זה רק אם הוא מתקן הדבר וצריך להדבר, אבל אם אין צריך שוב אין שם הדבר עליו כלל". "ולכך דייק רש"י ז"ל דף ק"ד ע"ב ד"ה ועשאו ב' זיינין והסופר היה צריך לכך" - [רש"י: ועשאו שני זיינין - והספר לכך צריך]. כי מכיון שמחיקת גג החי"ת לעשותה ב' זיינין הוי תולדת כותב, אם אינו צריך לכך, אין זו מלאכה שאינה צריכה לגופה, אלא אינה מלאכה כלל.
וכן כותב רבינו לקמן פ"ח הי"א וז"ל: והטעם - כך: תולדה אף למ"ד מלאכה שאינה צריכה לגופה חייב מ"מ זה רק במין אב, אבל בתולדה כל זמן שאין עליה שם זה לא הוה עליה שם תולדה כלל.

[על האב יש שם מלאכה בעצם, ולכן אם עשה אב מלאכה אע"פ שאינו צריך לגופה - חייב. (למשל קוצר חטים אע"פ שאינו צריך להם - חייב) אבל התולדה אין עליה שם מלאכה אא"כ יש בפעולה שעושה צורת ושם המלאכה]. ע"ש.

וכן במלאכת מכבה, כיבוי גחלת של עץ הוא אב מלאכה - "דהוא בעצם אש והוה אב, ואם הוא פסיק ריש' חייב", (אפילו אם אינו צריך לגוף הכיבוי), אבל כיבוי גחלת של מתכת חייב רק אם כוונתו לצרף "משום דמתכת לא הוה רק גדר תולדה, וכל שלא כיוון אין תורת מכבה עליה". (צ"פ הלכות יו"ט פ"ד ה"ו).

וכן השיעור של האב ותולדתו לא תמיד שוים כי אם אין לתולדה שיעור ראוי לה - אינה מלאכה כלל. כמו מגבן שהיא תולדת בונה. הבונה שיעורו בכל שהוא, והמגבן שיעורו דוקא כגרוגרת, מדוע? כי בגבינה כמו כל האוכלין, כל שהוא אינו ראוי לכלום, ובלשון רבינו: "מגבן פחות מכשיעור אין עליה שם בנין כלל".

וכן כותב ורושם, כותב שיעורו שתי אותיות ואילו הרושם, יש כותב נקודה אחת (שעשה מאות ר"ש – דל"ת), או מחק נקודה אחת (עשה מדל"ת – ר"ש) וחייב. "דכיון דאינו כותב דבר חדש רק כותב נקודה באות הנכתב הוה זה רק תולדה, וחייב בכל שהוא". (אבל הכותב דבר חדש שיעורו שתי אותיות דוקא).

(לקמן פי"א הי"ז ובשו"ת צ"פ סי' ר"א).

גם במוחק ותולדתו אין השיעורים שוים, שמוחק שיעורו ע"מ לכתוב שתי אותיות, שהשאייר מקום חלק בשיעור שתי אותיות, ואילו תולדת המוחק שיעורה במשהו. ראה לקמן פי"א: הכותב אות אחת ועשאה שתי אותות, (היה צריך לכתוב שני זיינין, וכתב בטעות חי"ת, ומחק חלק מן הגג, חייב במחיקה זו משום כותב שתי אותיות). שתי אותות ועשאן אות אחת הרי זה חייב היה צריך לכתוב חית וכתב בטעות שני זיינין, ואח"כ עשה ביניהם גג וחברם לחית, חייב משום מוחק שתי אותיות). "ואף דהא מחיקה אינו חייב רק על הדבר שנשאר חלק" - [ה"ט לעיל: המוחק כתב על מנת לכתוב במקום המחק שתי אותיות חייב כו', מחק אות אחת גדולה ויש במקומה כדי לכתוב שתיים חייב]. "וכאן נעשה אות אחת תחת הב' - [ולא נשאר מקום חלק ואמאי חייב] - אך לפי מה שכתבתי דתולדה דמוחק חייב אתי שפיר כאן".

חיוב על מלאכה בשבת, האם על הפועל או הנפעל.

עוד יסוד גדול במלאכות שבת מבאר רבינו, גדר של פועל ונפעל, מהו איסור המלאכה בשבת הפעולה או התוצאה.

במלאכת כותב – החיוב על הפעולה. במלאכת רושם החיוב על - **התוצאה**.

לכן הכותב בשמאלו – פטור. (שבת ק"ג) כי הפעולה נעשתה בשינוי. "וע"כ משום זה, דהחיוב משום הפועל". ואילו –

במלאכת רושם - (עושה סימן על הנייר או העץ) – יתחייב גם אם רשם ביד שמאל. מפני שהחיוב הוא על הנפעל.

ומטעם זה שהחיוב של מלאכת כותב הוא על הפועל - הכותב על בשרו – חייב. אף שחמימות הבשר מוחקת את הכתב ואינו מתקיים, מ"מ "החיוב הוא על האותיות, וכיון דמצד עצמן הם מתקיימים – חייב". ואילו הצובע ברזל פטור משום שאינו מתקיים, מדוע? "דשם החיוב על דבר הנצבע, וכיון דאין מתקיים עליו הצבע – פטור".

כותב, חיובו על הפעולה, וצובע חיובו על התוצאה.

"וראיה, דגבי כל המלאכות מבואר בשבת דף צ"ב - [משנה - המוציא בין בימינו בין בשמאלו, בתוך חיקו או על כתיפיו – חייב]. ושם בתוספתא פ"י - [הלכה י"ד: התולש בין בימינו בין בשמאלו הרי זה חייב], גבי תלישה דגם בשמאל חייב". [כי שם החיוב על התוצאה, משא"כ כותב שהחיוב על הפעולה – אם כתב בשמאלו – פטור.

[לפי זה מש"כ המנחת חינוך, הובא בשו"ת הר צבי כותב סי' ג': ויעויין מנ"ח במלאכת כותב שכתב וז"ל: עח"מ סס"י ככד מביא בשם המרדכי דדיו כ"ז שהוא לח הו"ל דבר שאינו מתקיים וכו' וא"כ בשבת אינו חייב בכותב תיכף רק לאח"כ שנתייבש והו"ל כמו אפיה ובשול הנה מדברי המנ"ח נראה שהשוה כתיבה לבישול לאמור שמלאכת הכתיבה לא נגמרה רק אחר שנתייבש כמו בבשול ואפיה שלא נגמרה האפיה עם הדבקות הפת אלא לאחר שנאפה, וא"כ ה"ה לענין אקרובי מלאכה נמי דינו כבישול דנחשב כמלאכה. עכ"ל. ע"ש שדחה דבריו.

ולפי דברי רבינו כאן פשוט שהכותב חייב אף טרם שנתייבש, כי החיוב על פעולת הכתיבה כנ"ל].

במלאכה הוצאה - החיוב הוא על הפעולה - "הנה בירושלמי שבת פ"א מחלק בין אכל חצי

זית והקיא וחזר ואכלה דחייב, וגבי הוצאה בשבת חצי גרוגרת כה"ג (הוציא חצי גרוגרת והכניסה וחזר והוציאה) – פטור.

דגבי חלב החיוב הוא על הפועל, וגבי הוצאה החיוב על הפעולה".

וכ"כ בצ"פ תרומות ל"ט טור ד': היכא דהעבירה היא רק בפועל ולא משום הפעולה (הנפעל) כמו הוצאת שבת דאין כאן גדר פעולה כלל (לא נפעל שום דבר חדש בחפץ שהוציא), דאז ליכא בו כ"כ דין שבות כו' ע"ש.

תולש ג"כ החיוב הוא על הנפעל, וכיון שהנפעל הוא כהוגן (תלש עשבים ועולשין לנקות שדהו, או שעה לבנה מתוך השחרות), גם בשמאלו – חייב. ובהשמטות להלכות כלאים עמוד א' כותב רבינו:

והראיה [שחיוב כותב הוא משום הפועל ולא משום הנפעל] – דגבי כל מלאכות מבואר בשבת דף צ"ב גבי הוצאה – משנה. המוציא בין בימינו בין בשמאלו, בתוך חיקו או על כתיפיו – חייב. ושם בתוספתא פ"י גבי תלישה דגם בשמאל חייב – התולש בין בימינו בין בשמאלו הרי זה חייב. וגבי כתיבה אמרינן שם דף ק"ג ע"א דפטור – משנה. הכותב שתי אותיות, בין בימינו בין בשמאלו כו' – חייב. ועיין מנחות דף ל"ז – ר' נתן אומר: אינו צריך, הרי הוא אומר: וקשרתם וכתבתם, מה כתיבה בימין אף קשירה בימין. וברכות דף ס"ב – מפני מה אין מקנחין בימין אלא בשמאל? כו', רבי יהושע אומר: מפני שכותב בה.

- וע"כ משום זה דהחיוב משום הפועל (ולכן הכותב בשמאל פטור כיון שעשה את הפעולה בשינוי, אבל אם היה החיוב משום הנפעל – היה חייב כמו המוציא בשמאלו. ועיין תוס' ב"ב דף נ"ה ע"ב ד"ה בהעלם מ"ש לחלק בין הוצאה לכתיבה ע"ש. - ולר"י נראה דלאו פירכא היא דלא דמי, דהתם שם המלאכה כתיבה וכתיבה נגמרה כשיכתוב שתי אותיות ואפי' רחוקות זו מזו, אבל הכא שם המלאכה היא הוצאה וכשהוציא לשתי רשויות אכתי לא נגמרה הוצאה עד שיקרבו. (מהתוס' מוכח כנ"ל שבכתיבה החיוב הוא על הפועל, לכן גם אם כתב אות אחת בטבריא ואות אחת בצפורי חייב מחוסר קריבה לאו כמחוסר מעשה דמי, אבל בהוצאה החיוב הוא על הנפעל ואם אין הנפעל בשלימות – שהוציא לשתי רשויות – פטור).

מלאכת מבעיר ומכבה – החיוב על הפועל -

רבינו מבאר שלדעת הרמב"ם מלאכת מבעיר ומכבה החיוב הוא על הפועל ולא על הנפעל. "ונ"מ ג"כ די"ל גבי מקלקל בהבערה חייב דמ"מ האש יוצא כתקון", [האש היתה כראוי ועליה הוא מתחייב, כי החיוב הוא על הפעולה של ההבערה, ולא על התוצאה, והקלקול הוא בדבר אחר]. בלשון רבינו – האם מבעיר ומכבה הנן מלאכות בעצם מצד עצמן, שהחיוב הוא על מציאות האש או סילוק וכיבוי האש, או החיוב הוא על התוצאה דהיינו כליון ושריפת העצים, או בכיבוי – "על מה שנשאר ולא דלק".

(וכ"כ בשו"ע הרב בקונטרס אחרון סי' תצ"ה הערה ב': שמרבה האש כו'. הנה אף על פי שהמבעיר אינו חייב אלא אם כן צריך לאפר, אף על פי כן עיקר החיוב אינו משום שריפת כליון העצים אלא משום ריבוי האש, כדמשמע בהדיא ברמב"ם פרק י"ב מהלכות שבת גבי חימום ברזל באור, עיין שם במגיד משנה שכל דבר שהוא עצמו נעשה אור כו'. וכן משמע בגמרא דכריתות שהביא הרמב"ם שם דהמדליק הנר אף על פי שאין צריך לאפר חייב. וכן משמע בתוס' סוף פרק האורג ד"ה בחובל עיין שם שהקשו צריך לאפרו היכי חשיב צריכה לגופה. וזה פשוט ואין צריך לפנים: עכ"ל.

חלק עליו האבנ"ז ואכמ"ל).

רבינו מבאר שדעת הרמב"ם "שהחיוב הוא עצם הדבר, וראיות הרבה, דקי"ל בתוספתא (פ"ט דשבת) דגבי מבעיר ומכבה כל שהוא ג"כ חייב, וכן במוציא אש חייב בכל שהוא, [ביצה דף ל"ט] ואם הוה משום דבר הנדלק הוה צריך שיעור כל אחד כפי מה שהוא". "וגבי מבשל צריך כגרוגרת". [כי במבשל אין החיוב על הפעולה אלא על הדבר שנתבשל "אבל בישול דחייב רק משום דבר הנתבשל - צריך שיעור כגרוגרת" – צפ"ד ה"ב סי' ל"ה]. מבעיר מתכת –

ומ"מ היכא דמחמם ברזל כדי לצרפו הוה תולדה דמבעיר ושם צריך שיעור, דאין המלאכה מצד הפעולה רק מצד הנפעל – קונטרס ההשלמה דף ז' טור א'.

הסבר נפלא כותב רבינו לפי זה לדעת הרמב"ם:

בתשובות הרמב"ם (בסוף רמב"ם לעם על שבת), נשאל הרמב"ם מדוע פסק דלא כר' יוסי שאמר: כחס על הנר כחס על השמן כחס על הפתילה כו', ר' יוסי פוטר בכולם חוץ מן הפתילה, ומדוע הרמב"ם מחייב בכולם, ע"ש מה שתירץ.

מבאר רבינו: "י"ל כך, כיון דר"י ס"ל בכריתות דף כ"א וכ"מ דהבערה ללאו יצאת, הרי דס"ל דמלאכה שעושה באש לא הויא אב מלאכה, ובמכבה החיוב רק משום הפתילה (שעושה פחם). משא"כ לדידן י"ל דהחיוב הוא משום האש עצמה". כלומר, ר' יוסי מחייב רק על הנפעל – על הפחם שנעשה ולא על עצם הכיבוי כשם שאינו מחייב על עצם ההדלקה (הבערה ללאו יצאת), אבל לדידן שהחיוב הוא על עצם ההבערה והכיבוי – חייב על הפעולה של כיבוי בכל אופן, גם אם אין נפעל.

וכן כותב רבינו בשו"ת צ"פ וורשא סי' ר"א: "יש נ"מ אם גבי מכבה, החיוב משום עצם האש או משום דבר הנשאר.

ולמאן דאמר הבערה ללאו יצאת – ע"כ דמכבה חייב משום דבר הנשאר, ולמ"ד לחלק יצאת החיוב משום עצם האש ואין צריך שיעור".

ומכיון שהרמב"ם שפוסק שגם הבערה וכיבוי הן מלאכות בעצם דלא כר' יוסי – ממילא גם המכבה בשביל הנר והשמן – חייב...

מלאכת מבשל – החיוב על הנפעל – כנ"ל.

במלאכת שוחט - החיוב הוא על הפועל, על מעשה השחיטה (נטילת נשמה), ולא על תיקון הבשר לאכילה.

"דלא הוה החיוב על דבר הנשחט רק על נטילת נשמה וזה הוה כהוגן" - אפילו ששחט לע"ז שהבשר אסור – חייב, כיון שתיקן משהו שעכשו מותרת לבן נח ולא הויא אבר מן החי, אין החיוב על הנפעל על הדבר הנשחט, שלגביו הוי מקלקל, אלא על הפעולה – נטילת נשמה – שבזה לא קלקל, אלא עשה כראוי.

ואעפ"כ אם לא תיקן כלום בשחיטתו (אם היתה אסורה אפילו לבן נח) – "דאם אין כאן תיקון שום דבר, אז גם לא מיקריא נטילת נשמה כלל".

מלאכת מוחק – החיוב על הנפעל - אב מלאכה של מוחק, אין החיוב על פעולת המחיקה אלא על התוצאה, על שהשאיר נייר חלק לכתוב עליו שתי אותיות.

תולדת מוחק – החיוב על הפועל – "אך לפי מה שכתבתי דתולדה דמוחק חייב אתי שפיר כאן".

תולדת מוחק (שמחק שתי אותיות ועשה מהן אות אחת כגון שהיו שני זיינין והוסיף להן גג ועשאן חית) – חייב משום תולדת מוחק וז"ל רבינו:

"וכן אמרינן בירושלמי גבי יש כותב נקודה אחת וחייב עליה שתים ע"ש - יש שהוא כותב נקודה אחת וחייב עליה משום כותב ומשום מוחק, יש שהוא מוחק נקודה אחת וחייב עליה משום כותב ומשום מוחק. היך עבידא היה דל"ת ועשאו רי"ש, רי"ש ועשאו דל"ת, חייב משום כותב ומשום מוחק ד'. דכיון דאינו כותב דבר חדש רק כותב נקודה באות הנכתב הוה זה רק תולדה וחייב בכל שהוא".

אבל הכותב דבר חדש שהוא אב מלאכה - שיעורו שתי אותיות דוקא, וכן המוחק ע"מ לכתוב דהוי אב - שיעורו על מקום כתיבת שתי אותיות (ולא על "נקודה אחת"). כי החיוב הוא על הנפעל – מקום חלק.

מלאכת סותר – משום הנפעל - ולכן סותר חייב רק אם ע"מ לבנות. (לקמן פי"ב ה"א).

מלאכת מתיר – משום הפועל - ולכן (לרש"י ורמב"ם) - חייב אף אם מתיר שלא ע"מ לקשור כמ"ש התוס': ולפי מה שפירש רש"י בגמרא (דף עד): דאי מתרמי ליה תרי קיטרי בהדי הדדי בשני חוטין זה אצל זה שרי חד ומניח חד משמע דמיחייב בלא על מנת לקשור. (שם). במקום שהחייב הוא על הנפעל – גם גרמא חייב כדלהלן, דהיינו אפילו אם אינו עושה המלאכה בעצמו, אם רק גרם למלאכה שתיעשה – חייב. "אך הגדר שיש מלאכות שחייב גם על גרם לא על עצם, כמו כתיבה דנטל לגגו של חי"ת ועשאו שני זיינין – חייב משום כותב, וכן להיפך בעשה מב' זיינין חי"ת – חייב משום מוחק, כמבואר בבבלי וירושלמי, וכן צידה ע"י כלבים [פ"י הכ"ב]:

המשלח כלבים כדי שיצודו צבאים וארנבים וכיוצא בהן וברח הצבי מפני הכלב והיה הוא רודף אחר הצבי או שעמד בפניו והבהילו עד שהגיע הכלב ותפשו הרי זה תולדת הצד וחייב, וכן העושה כדרך הזו בעופות], וכן זורה ורוח מסייעתו.

ורק במכבה גרם פטור, ע"י שבת דף ק"כ ע"ב. וזה דאמר קרא - ["ששת ימים תעשה מלאכה, שבשבת אפילו "תיעשה" – גרם – אסור]. עכ"ל. ובענין זה מוסיף רבינו: [ושמרו בנ"י את השבת] – "זה הגדר דשומרי שבת שיראו לעשות פעולות שלא יהיה חילול שבת, ולא מחמת האדם שלא יעבור, רק שלא יהא השבת מחולל, וזה ר"ל כאילו עשו את השבת". כלומר השמירה היא שלא יהא חילול שבת אפילו ע"י גרם או גוי כו']. (צפ"ד ח"ב כ"ג).

מלאכת זורע – איסור זריעה הוא משום הזורע או הפעולה, זה תליא בהך מחלוקת אי זרע ואח"כ חלקן הרוח, אם חייב או לא וע"י כו' (צ"פ תרומות מ' ע"א).

(וע"י שו"ת הר צבי, כותב סי' ג': עיין מנחת חנוך שם אות ב' שכתב שלפי"ז זורע בשבת חייב אף אם הגביהה תיכף אחר הזריעה אולם בזה יש חולקים עליו, אך גם להחולקים עליו בזה חיוב זורע הוא מעשה הזריעה אלא שתנאי יש בדבר שישרש ואם לקט לפני שהשריש פטור למפרע על מה שזרע, כו' ע"ש).

הפרשת תרומה בשבת –

מבאר רבינו לפי הרמב"ם שבהפרשת תרומה יש שני איסורים. א' – הקדש, שמקדיש את התרומה, והב' – תיקון הטבל שמתיר את הפירות לאכילה והוי מתקן. הקדש הוא איסור על הפועל, "שאין מקדישין ואין מעריכין ואין מחרימין ואין מגביהין תרומה ומעשרות, כל אלו ביום טוב אמרו, קל וחומר בשבת".

ותיקון הטבל הוא איסור על הנפעל כמובן. (להלן מובא לשון רבינו).

דבר מענין כותב רבינו בהשמטה לקונטרס ההשלמה (דף י"ז טור ד'), שבזמן בית שני הטבל היה אסור מהתורה, אך התרומה לא היתה קדושה מהתורה אלא רק מדרבנן. כלומר היה חיוב לתקן את הטבל, אך לא היה ענין הקדש התרומה, דהיינו התרומה לא היתה אסורה מהתורה לזרים. "ובזה מבואר דברי התוספתא יומא פ"ד, דטבל ונבילה – מאכילין לחולה נבילה. ותרומה ונבילה – מאכילין אותו תרומה". כי טבל אסור מהתורה, ואיסורו חמור מנבילה, אבל תרומה בזמן בית שני אסורה רק מדרבנן, לכן מאכילין את החולה תרומה ולא נבילה.

וכ"כ רבינו בהשמטות להלכות תרומות דף ס"ו טור א'. שאם גוי מפריש תרומה אין על התרומה גדר קדושה ולא חייבין על אכילתה (זר או טמא), אף שהטבל היה אסור מן התורה והתרומה שהפריש הגוי פוטרת אותו, כלומר תרומת הגוי מועילה לתקן את החולין אך לא להקדיש את התרומה.

וכמו כן היה בזמן בית שני, הטבל היה אסור מן התורה (חייב מיתה על אכילתו), ואילו התרומה אינה קדושה ואין חיוב על אכילתה אלא רק מדרבנן. ע"ש.

ובאמת נראה שרבינו מחלק את המלאכות לשלשה דינים ולא רק פועל ונפעל, כמ"ש בהלכות תרומות דף ל' טור ג' וז"ל:

אך נפ"מ בדבר שהמלאכה שלו הוא הפועל כמו הוצאה, או שהמלאכה היא הפעולה שהוא פועל – דהיינו שאר המלאכות, או מה שהדבר נפעל על ידו כמו חורש כמ"ש רבינו בהלכות

שבת פכ"א, וכמו צידה וכמו זורה ורוח מסייעתו, כמבואר ב"ק דף ס' וב"ב דף כ"ו,
דהפעולה נעשית מאליו, רק הוא גרם לזה, כו' ע"ש.

ההבדל לדינא – בין אם האיסור הוא הפועל או הנפעל –

(א) - בגרם או באמירה לעכו"ם.

"וזה הגדר, אם האיסור הוא הפועל – אז גרם (שאינו עושה פעולה ישירה אלא רק גורם
שהמלאכה תיעשה) – מותר, והשבות קיל (השבות של אמירה לעכו"ם – קל, כי גם אמירה לגוי
שיעשה היא גרם. כמו בכיבוי אש שמותר לומר כל המכבה אינו מפסיד).
ואם אסור הוא הפעולה או הנפעל (כלומר, התוצאה) - אז גרם אסור מן התורה, ואיסור
אמירה חמור – אף דעכו"ם אדעתיה דנפשיה קעביד (אסור להניחו לעשות לצורך ישראל). ולכך
גם עשיית מום בקדשים ע"י עכו"ם – אסור, עיין בכורות דף ל"ה [מתני'. מעשה בזכר של
רחלים זקן ושערו מזולדל, וראהו קסטור אחד ואמר: מה טיבו של זה? אמרו לו: בכור הוא, ואינו נשחט
אלא א"כ היה בו מום, נטל פיגום וצרם אזנו, ובא מעשה לפני חכמים - והתירו. ואחר שהתירו, הלך
וצירם באזני בכורות אחרים ואסרו כו', זה הכלל: כל שהוא לדעתו - אסור, שלא לדעתו - מותר.
גמ' כו', זה הכלל כל שהוא לדעת אסור. לאיתויי מאי? לאיתויי גרמא]. וגם דיעבד לא מתירים אם
עשה מום" כו' – לשון רבינו בצ"פ החדשות סי' ט"ז.

כי בעשיית מום בקדשים האיסור הוא הנפעל "לכן גם גרמא חייב כמבואר מנחות נ"ו משום
דעכ"פ הבהמה נעשה בעל מום", צפנ"י סי' ל"ו.

ובמהדורא תנינא דף ל"ט:

וכן גבי שבת יש מלאכות דגם גרם חייב, עיין שבת דף ק"כ ע"ב דגרם פטור – על המשנה:
ועושין מחיצה בכל הכלים, בין מלאין בין ריקנים, בשביל שלא תעבור הדליקה. רבי יוסי אוסר בכלי חרס
חדשים מלאין מים, לפי שאין יכולין לקבל את האור, והן מתבקעין ומכבין את הדליקה. כו', אי הכי, הכא
נמי: כתיב לא תעשה [כל] מלאכה - עשייה הוא דאסור, גרמא שרי (ומדוע ר' יוסי אוסר גרמא) - מתוך
שאדם בהול על ממונו - אי שרית ליה אתי לכבויה. אבל זה רק גבי מכבה דשם המלאכה הוא רק
הפועל, אבל יש מלאכות הרבה ובפרט חרישה וזורה דשם עיקר המלאכה היא הגרמא
ועיין מש"כ רבינו בהלכות שבת פ"כ הל"ב, דלא תעשה כל מלאכה הוא לחרישה ע"ש, ושם
י"ל דגם אמירה לעכו"ם אסור מן התורה אף דאדעתא דנפשיה קעבד כו'. עכ"ל שם.
בהלכות כלאים דף ג' טור ג':

עיין בדברי רבינו בהלכות שכירות פי"ג ה"ג - אמר לעכו"ם חסום פרתי ודוש בה כו' הרביץ לה
ארי מבחוץ או שהרביץ בנה מבחוץ, הרי שצמאה ואינו משקה אותה, פרס עור ע"ג הדייש כדי שלא
תאכל, כל זה וכיוצא בו – אסור ואינו לוקה. דמוכח שם דאם נימא דגרם אסור אז גם אמירה
לעכו"ם אסור.

וכן מוכח מדברי רבינו בהלכות איסורי ביאה פט"ז הי"ב גבי סירוס - המשקה עיקרין לאדם או
לשאר מינים כדי לסרסו ה"ז אסור ואין לוקין עליו כו', הרי שכפה את האדם ושסה בו כלב או שאר חיות
עד שעשאוהו כרות שפכה או שהושיבו במים או בשלג עד שביטל ממנו איברי תשמיש אינו לוקה עד
שיסרס בידו וראוי להכותו מכת מרדות. וכן משמע בהלכות בכורות פ"ב ה"ח דגרם ואמירה
לעכו"ם חדא מילתא הוא - אמר אילו נפל בבכור זה מום הייתי שוחטו ושמע הנכרי ועשה בו מום הרי
זה שוחט עליו שהרי לא נעשה בדעתו. ע"ש כו'. ועיין שבת דף קי"א גבי סירוס – ק"י ע"ב:
לירקונא תרין בשיכרא ומיעקר. ומי שרי? והתניא: מניין לסירוס באדם שהוא אסור - תלמוד לומר
ובארצכם לא תעשו - בכם לא תעשו, דברי רבי חנינא, הני מילי - היכא דקא מיכוין, הכא - מעצמו הוא,
דאמר רבי יוחנן: הרוצה שיסרס תרנגול, יטול כרבלתו, ומסתרס מאליו כו'. ודף ק"כ גבי שבת
ומחיקת השם - דתניא: הרי שהיה שם כתוב לו על בשרו - הרי זה לא ירחוץ ולא יסוך ולא יעמוד
במקום הטינופת. נזדמנה לו טבילה של מצוה - כורך עליה גמי ויורד וטובל. רבי יוסי אומר: לעולם יורד
וטובל כדרכו, ובלבד שלא ישפוף - שאני התם דאמר קרא ואבדתם את שמם מן המקום ההוא לא תעשון

כן לה' אלהיכם, עשייה הוא דאסור, גרמא - שרי. - אי הכי, הכא נמי [לגרום כיבוי]: כתיב לא תעשה [כל] מלאכה - עשייה הוא דאסור, גרמא שרי.

ודף קל"ג גבי צרעת - השמר בנגע הצרעת לשמר מאד ולעשות, לעשות - אי אתה עושה, אבל עושה אתה בסיב שעל גבי רגלו ובמוט שעל גבי כתיפו. ואם עברה - עברה. דמבואר שם דכל היכא דכתיב עשיה - גרמא שרי. ובירושלמי פ"א דמגילה גבי קטורת יליף לה מלשון עשיה דמותר לומר לעכו"ם לעשות - תני לא תעשו לכם אתם עושין אבל עושין הם אחרים לכם. ובשו"ת צפ"ו סי' רל"ג:

יש בזה אריכות גדול גבי שבת, דכל דבר דהאיסור הוא הפועל כמו מכבה אז גרמא שרי, וכל דבר שהאיסור הוא הנפעל כמו כותב דיש שתי פעולות, א' מה שכותב, [וב'] - ומה שנעשה על ידו אותיות - גרם חייב. וכמו שקליה לגגו דחי"ת ועשה ב' זייני"ן, דזה רק גרם כו'.

אם אמר לפני שבת שהקנין שעושה יגמר בשבת, היינו שהוא גורם לעשות קנין בשבת. או אם אמר לגוי לפני שבת לעשות מלאכה עבורו בשבת - (ראה לקמן פ"ו ה"ד) - מהו איסור אמירה בשבת, האם עצם הדיבור (הפועל) או זה שהמלאכה נעשית בשבת (הפעולה, הנפעל), וז"ל רבינו:

וכן נ"מ להך מחלוקת דירושלמי פ"ז דדמאי אי אדם עומד מע"ש ואומר הרי זו תרומה למחר. והטעם כך, דבגדר שבות ואמירה ג"כ כן, אי החיוב הוא על הפועל - אז משום הדיבור לבד הוא האיסור - לקמן פ"ו.

(במ"א כותב רבינו: "והנה גבי הפרשת תרומה מבואר בדברי רבינו הלכות שבת פכ"ג דיש שני טעמים: א' - משום תיקון. והב' - משום מקדיש.

וההקדש, החיוב הוא מחמת הפועל. והתיקון, הוה דבר שהוא מחמת הפעולה. ובזה פליגי הני אמוראי דירושלמי, ועיין עירובין דף ל"ח ע"ב דלעשות קנין בשבת היכא שאין צריך לעשות או לדבר - שרי" כו' השמטות לתרומות דף נ"ז טור א'). ובהלכות מאכלות אסורות דף צ"ו טור א':

והנה כבר כתבתי בהלכות שבת דגבי הפרשת תרומות ומעשרות בשבת יש שני טעמים לאיסור, אחד מפני שמתקן השיריים, והב' מפני שמקדיש התרומה. ולאיסורא דמקדיש לא מהני מה שהתנה מערב שבת גבי [טבל] ודאי, רק גבי מעשר עני דשם האיסור רק משום תיקון, לא משום מקדיש [אין בו קדושה והוא מותר לזרים כמוכן] - בזה גבי תנאי ודאי מע"ש מותר ליתן המעשר עני לעני - [אם עשה תנאי בע"ש - מותר לתת את המעשר לעני בשבת] - אבל בתרומה אסור, דע"י הרמה מקדיש התרומה וזה אסור בשבת. כו' ע"ש.

ע"י רש"י שבת דף קכ"א - [אין אומרים לו כבה - רבנן גזור על אמירה לנכרי משום שבות כו' שעושהו שלוחו ממש]. וע"י מ"ש רש"י שם קנ"ג ע"א דהך דמי שהחשיך זה רק לומר לבן נח מבעוד יום [מי שהחשיך, נותן כיסו לנכרי - מבעוד יום]. ותוס' שם דף קכ"ב ע"ב מה דמחלקין שם בין כשישראל נהנה מגופו של מעשה, וזה ר"ל הך דכתובות דף ע' ע"ב מה דמחלקי בין כיבוי לשאר מלאכות [רק בדליקה התירו לומר כל המכבה אינו מפסיד]. ואז הוה רק מטעם ממצוא חפצך ודבר דבר כמש"כ רש"י בע"ז דף ז'. ולכך הרהור וגילוי דעת - מותר, כמבואר שבת דף ק"ג משא"כ כשהאיסור הוא מחמת הפעולה (כלומר הנפעל) - אז אסור. וכן נ"מ אי אומר זה קודם השבת או בשבת עצמו, ועיין ר"ה דף כ"ג ע"ב בתוס' שם שכתב דגבי שאר איסורין מותר לומר לעכו"ם במקום מצוה.

(ב') - ההבדל השני בין אם האיסור על הפועל או על הנפעל - שנים שעשאוה פטורים - זה רק כשהחיוב הוא על הפועל, דאז אם עשאוה שנים - פטורים, אבל כשהחיוב הוא על הנפעל - אף אם עשאוה שנים - חייבין.

שו"ת צפ"ו סי' ע"ה וז"ל: "דנפ"מ מהו החיוב אם על הפועל או על הפעולה שנעשה על ידו, וגבי פועל – רק אחד (שעשה), וגבי פעולה – גם שניים".

ג') – ההבדל השלישי לדינא אם החיוב הוא על הפועל או על הנפעל – אם הוא מסייע לאחר לעשות המלאכה. הדין הוא שמסייע אין בו ממש, מבאר רבינו שזה רק כשהחיוב הוא על הפועל, אבל כשהחיוב על הנפעל – אף מסייע אסור. וז"ל רבינו בהשלמה לחלק רביעי דף ו' טור ד':

והך תוספתא דשבת הובא בדברי רבינו בהלכות שבת פי"א הי"ד גבי אחד אוהז בקולמוס ואחד אוהז בידו וכותב – דחייב רק האוהז והכותב שהוא מסייע – פטור כמ"ש הרמב"ם: קטן אוהז בקולמוס וגדול אוהז בידו וכותב חייב, גדול אוהז בקולמוס וקטן אוהז בידו וכותב פטור. ובהך דמכות דף כ' ע"ב דגבי לאו דמקיף – מסייע פטור – תני תנא קמיה דרב חסדא: אחד המקיף ואחד הניקף לוקה. אמר ליה: מאן דאכיל תמרי בארבילא לקי? (מדוע הניקף לוקה הרי לא עשה כלום) כו', רב אשי אומר: במסייע ודברי הכל. (מסייע שעשה פעולה, או שמזמין שערוותיו למקיף כמ"ש רש"י או שמתה ראשו כמ"ש השו"ע – לוקה. אבל מסייע שלא עושה מעשה – פטור). דכיון דחיוב על הפועל [מסייע אינו חייב רק על חיוב דניקף דהחיוב הוא על הפעולה, משא"כ במקיף דהחיוב על הפועל אינו חייב המסייע דמ"מ לא הקיף – הלכות תרומות דף כ"ב].

(כלומר, הניקף שמסייע למקיף חייב רק משום ניקף אבל לא משום מקיף, כי מקיף הוא הפועל וניקף הוא הנפעל, וכמו כן בכתיבה החיוב הוא על הפועל זה האוהז בקולמוס, והמסייע – פטור). ועיין בגיטין דף ע"ח וצריך דוקא לעשות מעשה אז נקרא פועל – ואמר רבא: טלי גיטיך מעל גבי קרקע – לא אמר כלום. אימא: ששלפתו מאחוריו. שלפתו נמי, הא בעינא ונתן בידה וליכא, לא צריכא, דערק לה חרציה ושלפתיה.

ועיין יומא דף מ"ג ע"א גבי הזיה ע"ש בתוס' גבי אשה מסייעתו – הכל כשרין להזות חוץ מטומטום, ואנדרוגינוס, ואשה. וקטן [שאין] בו דעת – אשה מסייעתו ומוזה. ובתוס': אשה מסעדתו – בפרק בתרא דמסכת פרה בתוספתא מפרש כיצד מסעדתו אוהזת לו המים אפילו בשעת הזאה כו', ובמתניתין דפרק בתרא דפרה (משנה י') מסיים עלה ואם אחזה בידו אפילו בשעת הזיה פסול ור"י מסימפונ"ט גימגם בזה דבתוספתא משמע דהזאה הוי. (אולי ר"ל דבהא פליגי המשנה והתוספתא אם הזיה היא הפועל או הנפעל).

ובע"ז דף כ"ז ע"א גבי מילה – ומי איכא למאן דאמר אשה לא? והכתיב: ותקח צפורה צר כו', ואיבעית אימא: אתיא איהי ואתחלה, ואתא משה ואגמרה. ושם דף ל"ט גבי תפילין – וכן היה ר"ש בן אלעזר אומר: מעשה באשה אחת שנשאת לחבר, והיתה קושרת לו תפילין על ידו כו'. וכ"כ בזה במ"א. ומ"ש התוס' כתובות דף ל' ע"ב גבי תחב לו חבירו דהוה כמו שעושה מעשה – ואי דלא מצי לאהדורה אמאי חייב – פירש בקונטרס אמאי חייב מיתה וקשה לר"י דלוקי כגון שמרצונו מניח לו לתחוב דהשתא ודאי חייב מיתה כו'. – התם משום דאית לו הנאה וכהך דב"ק דף ל"ב – המזיק את אשתו בתשמיש המטה, מהו? כיון דברשות קעביד – פטור, או דלמא איבעי ליה לעיוני? א"ל, תניתוה: שלזה רשות להלך ולזה רשות להלך כו', התם תרוייהו כהדדי נינהו, הכא איהו קעביד מעשה. והיא לא? והכתיב: ונכרתו הנפשות העושות מקרב עמם, הנאה לתרוייהו אית להו, איהו מעשה הוא דקעביד. (גדול בר דעת המניח לעשות מעשה בגופו הוי כאילו הוא עושה וחייב אם נהנה, לכן באכילת תרומה אם ברצונו הניח את חבירו לתחוב לו חלב לבית הבליעה – כיון שנהנה – חייב וכן בעריות גם האשה חייבת).

ד') – הבדל רביעי בין אם החיוב הוא על הפועל או על הנפעל, אם הפעולה לא מתקיימת – כמ"ש רבינו בהשלמה דף ו' טור ד':

וגבי מלאכת כתיבה בשבת זה תליא אם החיוב הוא הכתיבה או החיוב הוא מה שנעשה על ידו אותיות, וכ"כ בזה בח"א ובח"ג דהוה רק על הכתיבה, ולכך פסק רבינו בפ"א מהלכות שבת פ"ט דאף אם נתקלקל הנייר חייב, ולכך גבי כותב על בשרו כתב רבינו בפ"א הט"ז דחייב אף שהחמימות מעברת הכתב, ר"ל ואינו ניכר כלל כמבואר בגיטין דף כ' ע"ב ולא

דמי להך דפ"ט הי"ג דצובע ברזל פטור דאינו מתקיים, דשם החיוב על דבר הנצבע וכיון דאין מתקיים עליו הצבע – פטור, משא"כ גבי כתב דהחיוב הוא על האותיות וכיון דמצד עצמן הן מתקיימין – חייב.

ובמהדורא תנינא דף ל"ז טור ג' כותב רבינו קצת ביתר ביאור:

פי"ב ה"א - ואחד המגלח כל הראש כאחד לוקה הואיל וגילח הפאות, במה דברים אמורים באיש המגלח אבל איש המתגלח אינו לוקה אלא אם כן סייע למגלח - אך מ"מ לא לקי משום מקיף כיון דמסייע להמקיף, [אינו לוקה משום מקיף על מה שהוא מסייע למקיף, אלא לוקה רק משום ניקף, כנ"ל]. וכבר כתבתי די"ל דכיון דיש אחר שהוא מקיפו במעשה גמור – הוא בטל לגביה. ועיינן גיטין דף ע"ח גבי ערק לה חרציה, וביומא דף מ"ג ע"א. ועיקר הגדר דמקיף חייב רק על הפועל ושם צריך מעשה גמור ולא מהני סיוע, אבל היכא דהחיוב על הפעולה – אז אם סייע ע"י איזה מעשה – חייב. וכן הדין גבי מטיל מום בקדשים, דשם ג"כ חייב, משום דשם יש ג"כ חיוב על ידו, שעל ידו נעשו הקדשים בעלי מום. ונ"מ דאם על ידי גרם הטיל המום בבעל מום, אז לכ"ע פטור.

פקוח נפש בשבת.

בענין חולה בשבת שאם צריך לאכול בשר, מוטב לשחוט עבורו ולא להאכילו נבילה. מבאר רבינו שהטעם הוא - "דנבילה האיסור הוא על אוכלו, ושבת הוא רק על העושה זה, וכיון שצוותה לנו התורה שנציל אותו בכל מה שאפשר ממילא צריכין אנו לחלל שבת בשביל החולה. משא"כ באכילת נבילה, לנו אין איסור במה שהחולה אוכלה, א"כ על זה אין שייך שהתורה צוותה לנו לעשות זה, וא"כ ממילא יותר טוב שנדחה שבת מלהאכילו נבילה".

[כלומר, הצווי מוטל עלינו להציל את חייו - אמרה תורה: חלל עליו שבת אחת, כדי שישמור שבתות הרבה. אמר רב יהודה אמר שמואל כו' וחי בהם - ולא שימות בהם, ואם אנו לא עושים זאת אלא נותנים לו לאכול נבילה – לא קיימנו את הציווי, ולא זו בלבד אלא אף עקרנו את המצוה של וחי בהם ע"י ההוראה שפסקנו לא לשחוט, כדלקמן בפ"ב].

לדעת רבינו, הרמב"ם סובר ששבת הותרה אצל פקוח נפש, וזה שכתב הרמב"ם: "דחוויה היא שבת אצל סכנת נפשות", "באמת לא ר"ל כן (אין הפירוש שדחוויה ולא הותרה), רק דרצה לומר דלא נימא דיש איסור שבת רק הסכנה דוחה אותה, רק דגוף השבת נדחה מפני הסכנה". ולכן פוסק רבינו: "דגבי חולה אין (שבת, אלא הותרה) וכל צרכיו אף שבלא הן – לא ימות, רק כיון שהוא מסוכן והוא צריך להם – שרי".

וזה רק אם הוא חולה מסוכן עכשו, "אבל בולע נימא דבעצם אינו מסוכן רק שיש בו דבר שיוכל להביאו לידי סכנה - זה רק מה ששייך לרפואה מותר, אבל לצורכו – לא, וכן מוכח מלשון רבינו בפ"ב מהלכות שבת ה"ו:

הבולע נימא של מים מחמין לו חמין בשבת ועושין לו כל צרכי רפואה מפני שהיא סכנה נפשות. כלומר, הבולע נימא (וכן המחלה "אישתא צמירתא" כמ"ש רבינו להלן בפ"ב) – החולה אינו מסוכן בעצם אלא שעלול לבוא לידי סכנה – אסור לעשות לו "כל צרכיו", אלא רק צרכי רפואה.

ספר רפואות שגנז חזקיהו.

הגמרא בפסחים דף נ"ו. - תנו רבנן: ששה דברים עשה חזקיה המלך, על שלשה הודו לו ועל שלשה לא הודו לו כו'. גנז ספר רפואות - והודו לו.

מה היה אותו ספר רפואות, מי כתבו ומדוע גנזוהו?
רש"י מפרש שהיה זה ספר רפואות ממש, שהיו נוהגין על פיו לרפוי מחלות, וכשראה חזקיה שהיו העם סמוכים ובטוחים על הספר והפסיקו לבקש רחמים על חוליהם – עמד וגנזו והודו לו חכמים שטוב עשה, וז"ל רש"י: וגנזו ספר רפואות - כדכתיב והטוב (והישר) בעיניך עשיתי ואמרינן בברכות שגנזו ספר רפואות, לפי שלא היה לבם נכנע על חולים אלא מתרפאין מיד.

וכן פירש הבחיי על שמות ט"ו וז"ל: ושם נסדו. הצמח הזה, ולכך אמר "אם שמוע תשמע בקול ה' אלהיך" כלומר: אע"פ שכחות הצמחים ידועים לפניך בסגולותם וטבעם ואתה יכול להתרפא מהם, אין ראוי לך שתתלה בטחונך בהם וברפואתם ותתיאש מלהתפלל. ובקשת הרחמים אין לך לזוז ממצות התורה "כי אני ה' רופאך" ולא הצמחים, ומטעם זה גנזו חזקיהו ספר רפואות והודו לו, לפי שעם הספר הזה היו הבריות מתרפאים מתחלואיהם ויתאשו מן התורה והמצוות.

הרמב"ן ויקרא כ"ו וז"ל: והכלל כי בהיות ישראל שלמים והם רבים, לא יתנהג ענינם בטבע כלל, לא בגופם, ולא בארצם, לא בכללם, ולא ביחיד מהם, כי יברך השם לחמם ומימם, ויסיר מחלה מקרבם, עד שלא יצטרכו לרופא ולהשתמר בדרך מדרכי הרפואות כלל, כמו שאמר (שמות טו כו) כי אני ה' רופאך. וכן היו הצדיקים עושים בזמן הנבואה, גם כי יקרום עון שיחלו לא ידרשו ברופאים רק בנביאים, כענין חזקיהו בחלותו. ואמר הכתוב (דהי"ב טז יב) גם בחליו לא דרש את ה' כי ברופאים, כו'. אבל הדורש השם בנביא לא ידרוש ברופאים. ומה חלק לרופאים בבית עושי רצון השם, אחר שהבטיח וברך את לחמך ואת מימך והסירותי מחלה מקרבך, והרופאים אין מעשיהם רק על המאכל והמשקה להזהיר ממנו ולצוות עליו, עכ"ל.

התוס' יו"ט למשנה שם ציין: [ובהקדמת הרמב"ן לפירוש החומש כתב ששלמה כתב ספר רפואות הזה] ואמר שלא עשאו המחבר כדי לעשות מעשה אלא על דרך החכמה בטבע המציאות וכדרך שאמרו ז"ל [שבת ע"ה א'] לא תלמד לעשות אבל אתה למד להבין ולהורות:

הרמב"ם בפירוש המשניות חולק בתוקף על שיטה זו, ולדעתו הרפואה היא דבר טבעי בדיוק כמו מאכל ומשקה, כמו שהאדם משיקט רעבונו ע"י האוכל כן הוא מרפא עצמו ע"י הרפואות כו', ואם היה אותו ספר רפואות – ספר רפואה רגיל – לא היה גנזו.

וז"ל הרמב"ם: ספר רפואות, היה ספר שהיה בו סדר רפואות במה שאין מן הדין להתרפות בו, כגון מה שמדמין בעלי "הטלסמאת" שאם עושין "טלסם" בסדר מסוים מועיל לחולי פלוני וכיוצא בזה מדברים האסורים, ומחברו לא חברו אלא על דרך הלימוד בטבעי המציאות לא כדי להשתמש במשהו ממה שנכלל בו, וזה מותר כמו שיתבאר לך שדברים שהזהיר ה' מלעשותם מותר ללמדם ולדעת אותם, כי ה' אמר לא תלמד לעשות ובא בקבלה אבל אתה למד להבין ולהורות. וכאשר קלקלו בני אדם ונתרפאו בו גנזו. ואפשר שהיה ספר שיש בו הרכבת סמים המזיקין כגון סם פלוני מרכיבין אותו כך, ומשקין אותו כך, וגורם למחלה זו וזו, ורפואתו בכך וכך, שכשיראה הרופא אותם המחלות ידע שסם פלוני השקוהו ונותן לו דברים נגדיים שיצילוהו, וכאשר קלקלו בני אדם והיו הורגין בו גנזו. ולא הארכתי לדבר בענין זה אלא מפני ששמעתי וגם פירשו לי ששלמה חבר ספר רפואות שאם חלה אדם באיזו מחלה שהיא פנה אליו ועשה כמו שהוא אומר ומתרפא, וראה חזקיה שלא היו בני אדם בוטחים בה' במחלותיהם אלא על ספר הרפואות, עמד וגנזו. ומלבד אפסות דבר זה ומה שיש בו מן ההזיות, הנה ייחסו לחזקיה ולסיעתו שהודו לו סכלות שאין ליחס דוגמתה אלא לגרועים שבהמון. ולפי דמיונם המשובש והמטופש אם רעב אדם ופנה אל הלחם ואכלו שמתרפא מאותו הצער הגדול בלי ספק, האם נאמר שהסיר בטחוננו מה', והוי שוטים יאמר להם, כי כמו שאני מודה לה' בעת האוכל שהמציא לי דבר להסיר רעבוני ולהחיותני ולקיימני, כך גודה לו על שהמציא רפואה המרפאה את מחלתי כשאשתמש בה. ולא הייתי צריך לסתור פירוש זה הגרוע לולי פרסומו. עכ"ל.

וז"ל במורה נבוכים חלק ג' פל"ז:

ומן הדעות המפורסמות בזמנים ההם אשר השאירום הצאב"ה שהם אמרו בהרכבת האילן באילן אחר, כשיעשה במולד כך ויעושן בכך וכך ויאמר עליו כך וכך בעת ההרכבה, יבא מן המורכב שהוא דבר שחושבים עליו שהוא מועיל תועלות גדולות, המפורסם מכל מה שזכרוהו הוא מה שזכרו בתחלת ספר העבודה הנבטי"ה בהרכבת הזית באתרוג, והאמת אצלי שספר רפואות שגנזו חזקיה מזה הכת היה בלא ספק, עכ"ל.